

Віталій Чорний

доктор філософських наук, професор,

провідний науковий співробітник,

Науково-дослідний центр гуманітарних

проблем Збройних Сил України

(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0342-1188>

Електронна пошта: chvs15@ukr.net

МОРАЛЬНИЙ ЧИННИК ЗБРОЙНОЇ БОРОТЬБИ У ПОГЛЯДАХ Г. СКОВОРОДИ ТА Б. МОНКЕВИЧА ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА СУЧАСНІСТЬ

У статті проаналізовано погляди двох вітчизняних діячів: видатного мислителя Г. Сковороди, який жив у добу остаточної втрати Україною автономії і учасника Першої світової війни, сотника армії УНР Б. Монкевича, на очах якого відбувалися злет і трагедія українських національно-визвольних змагань. Обох дослідників хоча й розділяє значний часовий відтинок, проте поєднує ґрунтовний підхід до аналізу духовних засад (морального чинника) суспільного життя, особливо збройної боротьби.

У військовий час інформаційно-пропагандистське забезпечення здійснює вирішальний вплив на військо загалом і на кожного військовослужбовця зокрема, оскільки він є підґрунтям для формування широких соціальних мотивів їхньої поведінки та міцних бойових установок. Спираючись на погляди Г. Сковороди та Б. Монкевича, автор пропонує створити систему його формування за умов російсько-української війни.

Ключові слова: *військо, духовний потенціал, збройна боротьба, моральний чинник, суспільство, інформаційно-пропагандистське забезпечення, наративи, інформаційне протиборство, держава агресор.*

Постановка проблеми. Сучасна Україна переживає складний та відповідальний етап свого розвитку, пов'язаний з російською агресією, яка кардинально змінила військово-політичну обстановку у світі.

Російська Федерація уперше після Другої світової війни відкрито вдерлася до незалежної держави з метою захопити її територію та позбавити суверенітету. У цьому контексті важливого значення набувають Збройні

Сили України на які, згідно зі ст. 17 Конституції України, покладаються оборона нашої держави, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності (Конституції України, розділ 1, загальні засади, ст. 17, с. 7). У свою чергу боєздатність нашого війська у значній мірі залежить від морального чинника, який є підґрунтям для формування широких соціальних мотивів поведінки особового складу, різноманітних бойових установок тощо. Суспільно-історична практика свідчить, що характер бойових дій військовослужбовців (активний, пасивний, самовідданий тощо) багато у чому залежать від моральної складової їхньої свідомості. На цьому зокрема наголошував ще К. Клаузевиц, який вважав, що у кожній війні моральні сили «наскрізь пронизують усю військову стихію», здійснюючи вплив на хід збройної боротьби (Клаузевиц, К. О. 2003, с. 707–714).

В українській традиції, починаючи з сивої давнини, силі духу, або моральному чиннику збройної боротьби завше надавалося великого значення. У своїй праці ми проаналізуємо погляди двох вітчизняних діячів: видатного українського мислителя Г. Сковороди (1722–1794), який, за влучною характеристикою І. Франка, жив на «розграні двох великих епох» (Горський, В. С. 1996, с. 102), у час ліквідації політичної спадщини Гетьманщини, остаточної втрати Україною автономії, знищення Запо-

різької Січі¹, яка була колискою української державності, та закріпачення селян і учасника Першої світової війни, сотника армії УНР Б. Монкевича (1896–1971) на очах якого відбувалися злет і трагедія українських національно-визвольних змагань (1917–1921). Обох дослідників хоча й розділяє значний часовий відтинок, проте поєднує ґрунтовний підхід до аналізу духовних засад (морального чинника) суспільного життя, особливо збройної боротьби. На сьогодні, за умов російсько-української війни, моральний чинник набуває надзвичайно великого значення, що й спонукало до його дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Початок 90-х рр. ХХ ст. — унікальний період в історії духовного життя України. Саме у цю добу, після проголошення незалежності, у нашій країні активізувався процес нового світоглядного і культурного самовизначення. Полеміка між старим і новим, яка виникла, закономірно залишається предметом дискусії й по нині, про що свідчать численні публікації. Серед значного масиву досліджень, присвячених духовності та моральному чиннику, на особливу увагу заслуговують праці В. Абрамова та В. Баранівського.

¹ 15 червня 1775 р. за наказом Катерини II російські війська зруйнували Запорізьку Січ.

Зокрема, як досить влучно зазначає В. Абрамов, духовна ситуація у сучасній Україні характеризується складністю та невизначеністю, а її розуміння вимагає ширшого кола оцінок, аніж пізнавальне ставлення, що спирається лише на такі гносеологічні конструкти, як істина або хибність. З отриманням незалежності духовні пошуки надзвичайно посилилися і виразно проявилися. Якщо провести класифікацію цих пошуків, продовжує дослідник, то вони переважно поділилися на два засадничі напрями: один стосується особистості; інший має відношення до української духовності загалом (Абрамов, В. І. 2004, 236 с.; Абрамов, В. І. 2007, 389 с.). З початком нового етапу російсько-української війни² зазначені пошуки набули особливого звучання і вимагають подальших розробок.

У свою чергу В. Баранівський вважає, що система духовних цінностей та моральних норм є найважливішою умовою забезпечення політичної і соціальної стабільності будь-якого суспільства. Вона виконує роль імунної системи соціального організму, яка захищає його від інфікування руйнівними і деструктивними ідеями насильства, ксенофобії, маргіналізму, моральної уседозволеності тощо. Найвищі цінності формують серцевину духовного потенціалу суспільства, духовний стрижень особи-

стості, інтересів, захист суверенітету і територіальної цілісності України. Без цих якостей вважати громадянина, суспільство високодуховними немає підстав. Без таких якостей людина та суспільство є слабкими, ненадійними, безперспективними.

У повсякденному житті, продовжує дослідник, духовно-ціннісні орієнтації відкрито чи приховано впливають на політичні процеси, культуру, правосвідомість, правопорядок, сімейний лад, статус людини тощо. Характеризуючи передвоєнне українське суспільство, В. Баранівський зазначає, що воно перебувало у стані всебічної кризи. Проте його головною проблемою була криза духовності, яка проявлялася у низькому рівні національної єдності, реального патріотизму, корупції, брехні, лицемірства на усіх рівнях суспільного життя. Особливо загрозливим, на його думку, є те, що бездуховність процвітала на вищих щаблях політичної та державної влади, у правоохоронній, економічній та фінансовій сферах, певною мірою — у системі освіти, культури, релігії тощо. Відтак, висновує В. Баранівський, найпершим завданням суспільства і держави заради майбутнього має стати захист духовних цінностей: національної культури, моралі, традицій, національної релігії, які є засадничими для формування свідомої патріотичної особистості, для патріотичної національної політики та державної діяльності (Баранівський, В. Ф. 2009, 156 с.).

² З 24 лютого 2022 р.

Водночас, варто зазначити, що в існуючих в Україні публікаціях практично відсутній цілеспрямований аналіз поглядів вітчизняних дослідників присвячених моральному чиннику збройної боротьби, який відіграє чи не найпомітнішу роль під час російської агресії і, зрештою, не формулюються реалістичні уроки для нашої держави.

Зважаючи на вищезазначене, **метою статті** є здійснення цілісного, системного аналізу поглядів Г. Сковороди та Б. Монкевича стосовно духовних засад (морального чинника) суспільного життя і особливо збройної боротьби за умов триваючої російсько-української війни, що сприятиме удосконаленню морально-психологічного забезпечення військ (сил) та зростанню духовності українського суспільства загалом.

Виклад основного матеріалу. Національно-визвольна війна (1648–1657 рр.) під проводом Б. Хмельницького завершилася для української нації поразкою: не вдалося ні створити державу в етнічних кордонах розселення українців, ні відстояти таку близьку і бажану незалежність, хоча за спробу її досягнення була заплачена неймовірно висока ціна. Втрати від військових дій, голоду, епідемій, захоплення в ясир, переселень до Московії та Молдавії становили близько 65–70% усього населення України, яке на 1648 р. складало 4–5 млн. осіб. Страшних руйнувань зазнали міста і села;

надзвичайно великої шкоди було заподіяно розвитку ремесел, промислів і торгівлі (Пасічник, М. С. 2022).

Короткочасне існування української квазідержави залишило глибокий слід у суспільній свідомості. Обійти, оминати соціальні проблеми її буття було практично неможливо. Тому переважна більшість українських мислителів у тій чи тій формі постійно зверталися до героїчної минувшини.

У своєрідній формі, а саме символічній, робив це й визначний український мислитель Г. Сковорода (1722–1794), який жив у часи, коли гинула зароджена попередньою добою козацька людина, якій притаманні були такі риси характеру, як героїка військового подвигу, мужність, відвага, шляхетність, широта душі, романтичні поривання, сильні пристрасті, мудрість. Нова соціальна дійсність суперечила цьому, вона позбавляла надії на самозбереження, несла у собі ознаки руйнації.

Як зазначав В. Горський, у такій ситуації залишалось три виходи: або змиритися та стати на шлях пристосування до нових умов, або вступити в боротьбу з цією дійсністю заради збереження того, що ця дійсність намагалася знищити, або, зрештою, спрямувати споконвічно притаманну українському духові стихію вільної самодіяльної особистості за межі соціального — у духовну царину, яка свідомо протиставлялася ворожій соціальній дійсності. Саме цей

останній шлях, який, вочевидь, на той час був найбільш оптимальним, зважаючи на потреби збереження та розвитку української духовності та культури, обрав Г. Сковорода (Горський, В. С. 1996, с. 102).

Соціально-філософським доробком Г. Сковороди є його уявлення щодо ідеального суспільного ладу, про який він мріяв. Це його ідея «горней республіки», «духовної республіки» з ідеальними відносинами між людьми, з дійсно людським способом життя, з пануванням любові, рівності, справедливості, добра та багатьох інших моральних якостей, що складають щастя людини та її суспільства загалом (Федів, Ю. О. 2001, с. 133–134).

На думку Г. Сковороди, ідеальним може бути тільки те суспільство, яке забезпечує людині реалізацію її природних задатків. Спираючись на започатковану ще в античній філософії ідею про залежність долі людини від її природних нахилів, уподібнюючи людську життєдіяльність з театром, Г. Сковорода вважав, що необхідною передумовою досягнення щастя є пізнання людиною ролі, яку невидима натура — Бог, що є режисером її долі, призначив людині. Досягнення мети залежить не від розмірів ролі, а від її відповідності природним задаткам актора, що дає можливість якнайкраще виконати її. Гармонія людського буття залежить від дотримання кожним принципу «сродної» праці. Пошуки та вибір виду діяльності за

покликанням є дійсним вираженням сутності людини, її життєвої позиції та самоствердження. Отже, принцип «сродності» є принципом відповідності тому вищому, розумному та справедливому Началу, що визначає сенс людського буття. Зазначений принцип не знає винятків. У кожній людині є задатки до «сродної» справи. Ця «сродність» і є проявом у людині вічного, «іскри Божої». Г. Сковорода говорить про «сродность к хлебопашеству», «сродность к воинству», «сродность к богословію» тощо (Сковорода, Г. С. 2006, с. 319–324).

«Сродність» і «несродність» праці відіграють важливу роль не тільки в суто індивідуальному плані, а й мають величезне соціальне значення, оскільки жадоба багатства, влади та слави всупереч «сродності» не сприяє досягненню людиною щастя, а суспільством злагоди. «Всі заняття і становища в суспільності добрі, — зазначав Г. Сковорода, — коли за них беруться по сродності» (Донцов, Д. 1991, с. 94). Якщо суспільство не забезпечує своїм членам умов для виявлення їхніх природних здібностей, то воно є нераціональним, спотвореним, перетворює «правління — в мучительство, судейство — в хищення, воинство — в грабленіє, а науки — в орудіє злобы» (Горський, В. С. 1996, с. 95).

Саме такою застав Г. Сковорода соціальну дійсність в Україні. Урізанна до мінімальних меж суверенітету українська влада агонізувала. Суди

перетворилися на інститути свавілля, тяганини та беззаконня. Буйним квітом процвітали корупція, хабарництво, протекціонізм і здирництво. Територіально-міліційна система комплектування української військової організації козаками і підстаршинами та спадковий принцип заміщення старшинських посад остаточно вичерпали себе й не задовольняли вимог, а ні військової безпеки, а ні адміністративно-територіального управління.

Полковники, сотники та козацькі отамани перетворилися на об'єкт глузування не тільки російського керівництва, а й українського соціуму, що знайшло відображення у публіцистичній та художній літературі, зокрема у творі Г. Квітки-Основ'яненка «Конотопська відьма» (Квітка-Основ'яненко, Г. 2003, с. 117–187).

Причину занепаду української державності Г. Сковорода вбачав не лише у порушенні принципу «сродності» праці. Більш глибинна сутність цього процесу виявлялася на тлі його вчення про двонатурність світу, за яким єдиний світ складається з двох світів: видимого (зовнішнього) та невидимого (внутрішнього). Видимий світ — це світ матеріальних речей. Він мінливий, наче тінь, що то виникає, то зникає. Невидимий світ — це Дух, Істина, Бог. Він постає як нематеріальне підґрунтя всіх речей, вічна та незмінна першопричина всього сущого й самого себе (Чорний, В. С. 2007, с. 259–266).

У цьому значенні соціальне пізнання полягає в усвідомленні істини, згідно з якою все у світі складається з двох протилежних натур: видимої і невидимої, зовнішньої і внутрішньої, тілесної і духовної, тлінної і вічної, облуди та істини, форми і матерії, які перебувають у нерозривній єдності та постійній боротьбі.

Держава як соціальний феномен теж складається з двох натур — видимої і невидимої, зовнішньої і внутрішньої. Її підґрунтям є нематеріальна духовна сила, яка кермує усім життям держави, і без якої суспільний організм з усіма його показово незмінними формами, структурою та елементами втрачає життєздатність. Цей дух оживляє суспільство, втілюючись у її провідній верстві. У зв'язку з цим філософ зазначає: «Не думай, що невидиме і безсиле те саме. Бомба не чавуном небезпечна, але порохом або затаєним у поросі огнем. Все невидиме сильніше за все видиме і від невидимого залежить видиме» (Донцов, Д. 1991, с. 136). Державні та соціальні інститути — парламент, уряд, партії, військова організація, правоохоронні органи, виробництво, релігія, культурні заклади тощо — усе це бездушне тіло нації, допоки вони не будуть одушевлені творчою енергією духовної сили. Якщо вона покидає націю, тоді розпадається усе видиме, усі установи, уся суспільна енергія, хоча певний час суспільство й може зберігати зовнішні ознаки живого організму.

Установи та органи держави — це, застосовуючи поняття Г. Сковороди, ніщо інше, як «невидимих ізвіщеніє». Не «однострої і зброя воїна, а безстрашність, мужество, хоробрість його, ..дух воїна» (Донцов, Д. 1991, с. 140) свідчать про боєздатність військової організації. Про величність, авторитет і вплив храму свідчать «не цегла, вапно, залізо, пісок, чи вода», а задум архітектора, «мистецтво творця», який надав храмові форму, «симетрію, пропорцію і пишноту» (Донцов, Д. 1991, с. 140). Сила та міцність будівлі тримається не за рахунок матерії, яка пішла на її будівництво, а великим задумом, що його вклав у свій проект архітектор. Боєздатність військової організації залежить не від її чисельності, озброєння та військової техніки, а лише від духу, який одушевляє її полководців.

Відтак, Г. Сковорода у своєрідній формі через мову символів прагнув осягнути реальні життєві проблеми тогочасного українського соціуму, вказати шлях гармонізації відносин у трикутнику «людина, суспільство, Бог». Біблія, міфологія, фольклор стали головним підґрунтям його наукових шукань. Творчість Г. Сковороди мала великий вплив на становлення української нації, її руху до незалежності.

У міжвоєнний період причини поразки української національної революції та ролі морального чинника у сучасних війнах розглядали не лише науковці, а й активні учасники

визвольних змагань 1917–1921 рр. Серед них привертає увагу доробок учасника Першої світової війни, сотника армії УНР Б. Монкевича (1896–1971). У 1933 р. він опублікував працю «Воєнний дух і його значення»³ у якій розкрив сутність морального чинника збройної боротьби та дав настанови майбутнім борцям за незалежність щодо його формування. Особливого значення його настанови набувають, сьогодні, за умов сучасної російсько-української війни.

Зважаючи на сутність та перебіг Першої світової війни, Б. Монкевич передбачив гібридність та характер майбутніх воєн. Зокрема він писав: «У період війни кожна воююча сторона намагається не тільки знищити живу силу свого ворога, а, найголовніше, прагне до ослаблення його моральної пружності. Отже завданням майбутньої техніки буде власне удар по глибокому запіллі армії, щоби струснути уявою і викликати в країні пригніченість духу, невдоволення і розпач. На допомогу авіаційним бомбам, газам і бактеріям, придуть провокація і невловима пропаганда і тільки народи високого духу здатні витримати напруження сучасної війни, страшною і немилосердною» (Монкевич, Б. 1933, с. 29–40).

Характеризуючи співвідношення у сучасній війні морального чинни-

³ Епіграфом до своєї статті Б. Монкевич взяв вислів Б. Наполеона: «Є дві великі сили на світі — Дух і Меч. Але на далеку перспективу Дух завше перемаже Меча».

ка з одного боку і озброєння та військової техніки з іншого, Б. Монкевич зазначав: «Висувалися проблеми і висувалися гіпотези щодо значення військового духу в зв'язку з шаленим поступом військової техніки, де машина відіграє домінуючу роль. Та-ба, з початком нової війни знову будуть кинуті в бій мільйонні армії, бо долю бою завжди вирішує людина, а не машина. Так було і так буде» (Монкевич, Б. 1933, с. 29–40). І, далі щодо ролі морального чинника, Б. Монкевич пише: «Силу сучасних армій не можна визначати лише за ступенем їх озброєння і технічного спорядження. Моральний елемент відіграє не останню роль і його відкидання незримо ставить під загрозу військове мистецтво, яке із категорії творчості переходить в просте ремесло. Не техніка і кількість людської маси, а завше її дух буде кінцевим переможцем. «Зіпсуйте характер вояків і матимете юрби Ксеркса. Загартуйте цей характер — і матимете вояків Олександра», — сказав Ле Бон» (Монкевич, Б. 1933, с. 29–40).

Розкриваючи сутність підготовки суспільства та його збройних сил до війни, Б. Монкевич зазначав: «Сьогодні в питанні підготовки армії на першому місці стоїть завдання підготовки, по-перше, всього населення, від котрого залежить дати здорову чи хвору армію і зберегти в запіллі дисципліну й непохитність духу, не дивлячись на грядучі іспити. Однак справжній воєнний дух існує тільки

в армії, яка його культивує у мирний час і з якого складає іспит в час воєнний.

Воєнний дух є могутнім моральним чинником в час бойового життя війська, без якого найкраще озброєний народ є звичайною отарою овець, які розбігаються від появи одного вовка.

Воєнний дух означає собою спільність усіх військових чеснот, властивих дійсному воякові. До цих прикмет належать: 1) мужність і хоробрість до забуття небезпеки; 2) войовничість; 3) шляхетність (благородство, лицарськість); 4) дисципліна (зрозуміння обов'язку перед Батьківщиною, підлеглість, карність); 5) самопожертва; 6) віра в свої сили, в начальників і в своє військо середовище (корпорацію); 7) ініціатива, самодіяльність і рішучість; 8) бадьорість; 9) витривалість (до праці, невгод і страждань). Безумовно, що ці прикмети можуть бути частиною вродженими, але більше виробляються системою виховання, яке повинне розпочинатися з дитячих літ.

Підготовка цього комплексу почуттів, що зветься воєнним духом, в модерній, патріотичній нації проходить трьома етапами. Першим етапом, коліскою його, є сім'я, родина, а найголовніше — батьки. Другим етапом є плекання воєнних прикмет державою в школі. І третім, завершальним етапом, є армія, де в її кадрах мирного часу, під військовими прапорами, вояк остаточно сформовується. Коли

справа виховання стоїть на належній висоті, то і в резерві, при відносно невеликих зусиллях держави і армії, вояки зберігають воєнний дух. Тільки при виконанні цієї умови армія, яка сьогодні складається з озброєного народу, може мати добрий воєнний дух» (Монкевич, Б. 1933, с. 29–40).

Водночас Б. Монкевич розкрив сутність духу народу який комплектує збройні сили. Зокрема він зазначав: «Воєнний дух у всі часи відображав моральний стан нації. Останній залежить від його натури, звичаїв, культури, цивілізації, словом, від цілого укладу його життя, як в минулому, так і в сучасному» (Монкевич, Б. 1933, с. 29–40). Далі він наводить приклади як дух народу впливає на морально-психологічний стан збройних сил і долю держав: «Матір спартанця, виряджаючи сина на війну, говорила: «Повертайся із щитом або на щиті», то значить вимагала, щоб вояк був готовий пожертвувати своїм життям за Батьківщину: або перемагав, або вмирав. Римський легіонер володів ще більше відповідним до сучасних вимог воєнним духом» (Монкевич, Б. 1933, с. 29–40).

З упадком в народі громадських чеснот і з появою розпусти, розбещеності починають падати й воєнні чесноти армії, яку виставляє народ. Така армія замість перемоги зазнає поразки, а коли народ не зупиняється в своєму падінні, то він гине разом зі своєю збройною силою, уступаючи честь і місце армії народу, мораль-

но більш сильного і тривкого. Так загинула слава і мужність воєнного духу греків і римлян. Жоміні сказав: «Римляни зобов'язані своєю величчю поєднанню своїх громадянських чеснот з воєнним духом, який пролизував усю їх вдачу, всі їх установи. Коли ж вони втратили свої чесноти і перестали вважати військову службу за честь і обов'язок, а полишили ці обов'язки найманцям готам і галам, загибель держави стала неминучою. Горе тій державі, в якій смокінг неситого банкіра ціниться більше, ніж однострій хороброго воїна, котрий жертвує своїм життям, здоров'ям і майном в обороні Батьківщини» (Монкевич, Б. 1933, с. 29–40).

Армії великих стародавніх націй були «чисто народними» і завжди тріумфували над арміями народів, які зверталися до послуг найманих військ, бо воєнний дух останніх ніколи не міг досягти височини духу армії, яка вийшла з народу. При всій хоробрості й мужності найманців, їм не вистарчало розуміння інтересів того народу, за котрий вони билися.

Справжній воєнний дух в європейських арміях запанував з моменту їх переходу до загальної військової повинності, коли армії стали в повному розумінні слова «народними». Першою приймає цю велику ідею Франція в епоху революційних війн. Її вповні використав Наполеон, який черпав з населення Франції стільки вояків, скільки йому було потрібно для його війн. Знову ж тільки по-

разка 1870 р. привернула остаточно французів до цієї системи. Зате на світанку нашої державності в 1917 р. ця система використана не була і ми програли війну за незалежність, не створивши масової армії» (Монкевич, Б. 1933, с. 29–40).

Великого значення Б. Монкевич надавав формуванню військового духу. Зокрема він зазначає, що для того щоб «виховати досконалий воєнний дух, треба прищепити воякам багато різнорідних прикмет». І, як приклад, наводить прийняту вже віддавна в Європі систему військового виховання молоді. Бойскаути, спортивні товариства, військова підготовка шкільної молоді — все це спричинює вироблення в молоді мужності і хоробрості, які самі по собі не стільки вроджені, як залежать від доброго виховання. «Відвага і хоробрість так само заразливі, як і панічність. Відвага запалюється від відваги, як свічка від свічки», — цитує Б. Монкевич Ф. Бекона. Мужність — це є моральна відвага вояка, натомість хоробрість — це є відвага там, де фізичний елемент переважає над моральним» (Монкевич, Б. 1933, с. 29–40).

Фактично, як бачимо, Б. Монкевич, наслідуючи Н. Макіавеллі та Т. Шевченка ставить перед борцями за незалежність України завдання виховання (відродження) військового духу нації, оскільки «вікова неволя частково пригасила» в українському народі «багато лицарських

прикмет і традицій, наслідком чого в поневоленому народі перемогла ідея мучеництва над активною ідеєю лицарськості» (Монкевич, Б. 1933, с. 29–40).

Зважаючи на це, Б. Монкевич пропонує виховувати «войовничість» українського народу, під якою він розуміє «духовне устремління до військової справи і військового середовища», оскільки «войовничий народ любить свою армію, дорожить її інтересами, вважає за честь служити під прапорами, навіть числитися в рядах армії, не будучи на дійсній службі. Навпаки, позбавлений всякої войовничості народ ніколи не буде мати нічого спільного з армією, а, поповнюючи її ряди, позбавить і військо воєнного духу. Латинські народи в порівнянні з германськими і слов'янськими мають великий запал до бою, велику самопевність, сміливість, але в загальному їх воєнний дух слабший, уступаючи останнім в дисципліні, самопожертві, витривалості і призи́рстві до смерті» (Монкевич, Б. 1933, с. 29–40). Щодо дисципліни, то Б. Монкевич цілковито поділяє думку ерцгерцога Альбрехта, який любив повторювати, що «сувора, але справедлива дисципліна при батьківській дбайливості про кожного окремого військовика з боку начальників набуває їм любов підлеглих і ця любов зуміє перемогти і побороти всі дурні пристрасті і спокуси» (Монкевич, Б. 1933, с. 29–40).

Підбиваючи підсумки своїх міркувань Б. Монкевич зазначає, що «стан військового духу армії залежить, крім досконалості самої армії, в розумінні виховання і підготовки вояків, що переходять через її кадри, ще від наступних даних:

1) моральних якостей народу, з яких на перше місце треба поставити його бойовність, розуміючи її в тому широкому значенні, як наведено вище;

2) державного ладу і життя народу, його державних установ та інституцій, а особливо від системи його позавійськового виховання молоді, — від стану державної школи;

3) політичної кон'юнктури держави, тобто, чи має вона прагнення поширити свої кордони або свої політичні впливи, чи розуміє вона необхідність самооборони з приводу небезпек довкола неї. Чи відчуває вона в своїх історичних завданнях конкуренцію з боку інших народів, чи не затаїла вона ідеї помсти або реваншу за минулі поразки або насильства або, навпаки, пригнічена пережитими невдачами;

4) крім цього, можуть бути різні інші дані об'єктивні й випадкові, передбачити які становить обов'язок державних мужів і полководців, щоб використати їх, як засіб для піднесення військового духу в армії і народі.

З цього всього виникає, що не тільки представникам нашої армії, яка сьогодні не може показати свого фізичного обличчя, але всім україн-

ським людям треба постійно думати і піклуватися про збереження і піднесення військового духу, бо не можна знати, як скоро, коли саме, а може і зовсім неждано наступить іспит військового духу і для нас усіх»⁴ (Монкевич, Б. 1933, с. 29–40).

«Висування на перше місце значення моральних основ у майбутньому розвитку народів і їх армій, — продовжує Б. Монкевич, — ще не значить ігнорування сучасної техніки. Вона більш ніж необхідна, але потрібна як допоміжний, а не головний чинник в питаннях, що вирішують долю і майбутнє країни. Матерія не повинна панувати над духом, бо ослаблення духу в народі й армії загрожує народові катастрофою, від якої не вбережуть ні соціальні утопії, ні потужне озброєння, ні, навіть, гуманні тези різноманітних мирних «пактів». Не даремно ж бо у Святому Письмі сказано: «Не вгашайте духу!» (Монкевич, Б. 1933, с. 29–40).

Висновки. Проблема духовності⁵, або як писав Б. Монкевич «моральних основ», протягом усієї історії людства з більшою чи меншою увагою усвідомлювалася соціумом, науковим співтовариством, окремими

⁴ Такий іспит для українського народу наступив 24 лютого 2022 р., з початком широкомасштабної російської агресії.

⁵ На думку Г. Сковороди, нематеріальна духовна сила кермує усім життям держави, без неї суспільний організм з усіма його показово незмінними формами, структурою та елементами втрачає свою життєздатність.

особистостями. Причина інтересу до цієї проблеми полягає у тому, що феномен духовності належить до «вічних» питань буття людини у світі. Рішення багатьох проблем, життєво важливих для людини — життя і смерті, відповідальності, мети і сенсу життя тощо не може бути реалізоване без розуміння духовності, ролі морального чинника. Особливо значені проблеми загострюються під час воєн та соціальних катаклізмів.

У військовий час інформаційно-пропагандистське забезпечення, як моральний чинник здійснює вирішальний вплив на збройні сили загалом і на кожного військовослужбовця зокрема, оскільки він є підґрунтям для формування широких соціальних мотивів їхньої поведінки та міцних бойових установок. Досвід показує, що характер поведінки військовослужбовців у бойовій обстановці (активний, пасивний, самовідданий тощо) багато у чому залежать від ставлення суспільства до війни, від рівня її популярності у свідомості мас. Образ війни у свідомості громадян набуває певного емоційного забарвлення залежно й від того, наскільки успішно, на чий території ведуться бойові дії та яка частина населення країни фізично та психологічно бере у них участь (Клочков, В. В. 2022, с. 71–79). Тому формування духовного потенціалу (моральних засад) як суспільства, так і Збройних Сил України має відбуватися безперервно як у мирний,

так і у військовий час. Для цього пропонується створити систему його формування, яка має функціонувати на п'яти рівнях:

державний (усі владні структури — законодавча, виконавча, судова гілки влади);

військово-політичний (уся вертикаль сектору безпеки і оборони України);

громадсько-політичний (політичні партії, громадські та патріотичні рухи, волонтерські організації, різноманітні спілки, спортивні організації, асоціації та інші недержавні інститути, які проводять роботу відповідного спрямування з окремими прошарками і категоріями населення);

конфесійний (релігійні організації державницького спрямування);

духовне саморегулювання.

Інтенсивний взаємозв'язок та інтеграція зазначених рівнів, а також форм і методів системи формування духовного потенціалу виділення основних наративів держави, інформаційне протиборство у відповідь державі агресору дозволить тісніше згуртувати українське суспільство, посилити боєздатність Збройних Сил України і, зрештою, розгромити російського агресора.

За межами даної роботи залишилося коло питань, що очікують свого вирішення, а саме комплексне дослідження феномену духовного потенціалу (моральних засад) українського суспільства та його впливу на військову могутність держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Абрамов, В. І. (2004). *Духовність суспільства: методологія системного вивчення: монографія*. К.: КНЕУ, 236 с.
- Абрамов, В. І. (2007). *Духовний потенціал Збройних Сил України: методологія системного вивчення і регулювання: дис....* доктора філософських наук: 09.00.03. Київ, 389 с.
- Баранівський, В. Ф. (2009). *Проблеми духовної безпеки українського суспільства*. К.: Видавництво: ПП Улянич В. І., 156 с.
- Горський, В. С. (1996). *Історія української філософії: курс лекцій*. К.: Видавництво «Наукова думка», 286 с.
- Донцов, Д. (1991). *Духнашої давнини*. (Вид. 2-ге). Дрогобич: Видавництво «Відродження», 341 с.
- Квітка-Основ'яненко, Г. (2003). *Українські повісті*. (Упор. текстів, передм., прим., поясн. слів та виразів Л. В. Ушакова). Х.: Веста; Видавництво «Ранок», 352 с. (Серія «Програма з літератури»).
- Клаузевиц, К. (2003). *О войне*. М.: Изд-во Эксмо; СПб.: Изд-во Terra Fantastika, 864 с.
- Клочков, В. В. (2022). Сучасні погляди на проблему формування психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій. *Вісник Національного університету оборони України*. № 3 (67), с. 71–79.
- Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (1997). К.: Преса України, 80 с.
- Монкевич, Б. (1933). Воєнний дух і його значення. *Табор. Воєнно-політичний журнал*. № 19. Видання XI. Липень. Варшава, с. 29–40.
- Пасічник, М. С. (2022). Історія України. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/30102-storichne-znachennya-natsionalno-vizvolnih-zmagan.html>. [дата зверн.: 15.09.2022].
- Сковорода, Г. С. (2006). *Філософські твори. Сковорода Г. С. Світ ловив мене, та не впіймав*. (Худож.-оформлювач Б. П. Бублик). Х.: Фоліо, с. 51–504.
- Федів, Ю. О. & Мозгова, Н. Г. (2001). *Навчальний посібник*. К.: Україна, 512 с.
- Чорний, В. С. (2007). Філософсько-поетична спадщина Г. Сковороди і Т. Шевченка — вплив на сучасність. *Гілея (науковий вісник): збірник наукових праць*. (Гол. ред. В. М. Вашкевич). Київ. № 10, с. 259–266.

REFERENCES

- Abramov, V. I. (2004). *Dukhovnist suspilstva: metodolohiia systemnoho vyvchennia: monohrafiia* [Spirituality of society: methodology of systematic study: monograph]. K.: KNEU, 236 s. [in Ukrainian].

Abramov, V. I. (2007). *Dukhovnyi potentsial Zbroinykh Syl Ukrainy: metodolohiia systemnoho vyvchennia i rehuliuвання* [Spiritual potential of the Armed Forces of Ukraine: methodology of systematic study and regulation]: dys.... doktora filos. nauk: 09.00.03. Kyiv, 389 s. [in Ukrainian].

Baranivskiy, V. F. (2009). *Problemy dukhovnoi bezpeky ukrainskoho suspilstva* [Problems of spiritual security of Ukrainian society]. K.: Vydavnytstvo: PP Ulianych V. I., 156 s. [in Ukrainian].

Horskyi, V. S. (1996). *Istoriia ukrainskoi filosofii: kurs leksii* [History of Ukrainian philosophy: a course of lectures]. K.: Vydavnytstvo "Naukova dumka", 286 s. [in Ukrainian].

Dontsov, D. (1991). *Dukh nashoi davnyiny* [The spirit of our antiquity]. (Vyd. 2-he). Drohobych: Vydavnytstvo "Vidrodzhennia", 341 s. [in Ukrainian].

Kvitka-Osnovianenko, H. (2003). *Ukrainski povisti* [Ukrainian stories.]. (Upor. tekstiv, peredm., prym., poiasn. sliv ta vyraziv L. V. Ushakova). Kh.: Vesta; Vydavnytstvo "Ranok", 352 s. (Serii "Prohrama z literatury"). [in Ukrainian].

Klauzevic, K. (2003). *O vojne* [About war]. M.: Izd-vo Eksmo; SPb.: Izd-vo Terra Fantastika, 864 s. [in Russian].

Klochkov, V. V. (2022). Suchasni pohliady na problemu formuvannia psykholohichnoi stiikosti viiskovosluzhbovtziv v umovakh boiovykh dii [Modern views on the problem of formation of psychological stability of military personnel in the conditions of hostilities]. *Vinyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*. № 3 (67), s. 71–79. [in Ukrainian].

Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 r. [Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996]. (1997). K.: Presa Ukrainy, 80 s. [in Ukrainian].

Monkevych, B. (1933). Voiennyi dukh i yoho znachennia [Military spirit and its meaning]. *Tabor. Voienno-politychnyi zhurnal*. № 19. Vydannia XI. Lypen. Varshava, s. 29–40. [in Ukrainian].

Pasichnyk, M. S. (2022). Istoriia Ukrainy [History of Ukraine]. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/30102-storichne-znachennya-natsionalno-vizvolnih-zmagan.html> [Accessed: 15.09.2022]. [in Ukrainian].

Skovoroda, H. S. (2006). *Filosofski tvory. Skovoroda H. S. Svit lovyv mene, ta ne vpiimav* [Philosophical works. Skovoroda G. S. The world caught me, but did not catch me]. (Khudozh.-oformliuvach B. P. Bublyk). Kh.: Folio, s. 51–504. [in Ukrainian].

Fediv, Yu. O. & Mozghova, N. H. (2001). *Navchalnyi posibnyk* [Tutorial]. K.: Ukraina, 512 s. [in Ukrainian].

Chorny, V. S. (2007). Filosofsko-poetychna spadshchyna H. Skovorody i T. Shevchenka — vplyv na suchasnist [Philosophical and poetic heritage of H. Skovoroda and T. Shevchenko — influence on modernity]. *Gileia (naukovyi visnyk): zbirnyk naukovykh prats*. (Hol. red. V. M. Vashkevych). Kyiv. № 10, s. 259–266. [in Ukrainian].

Vitaly Chorny

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,

Leading Researcher,

*Scientific and Research Center of Humanitarian
problems of the Armed Forces of Ukraine*

(Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0342-1188>

**MORAL FACTOR OF ARMED STRUGGLE
IN THE VIEWS OF H. SKOVORODA AND B. MONKEVYCH
AND THEIR INFLUENCE ON THE PRESENT TIME**

The article analyzes the views of two national figures: the outstanding Ukrainian thinker H. Skovoroda, who lived during the liquidation of the political heritage of the Hetmanship, Ukraine's final loss of autonomy, the destruction of Zaporizhzhia Sich, and participant in the First World War, centurion of the Ukrainian People's Republic Army B. Monkevich, under whose eyes the events took place the rise and tragedy of Ukrainian national liberation struggles. Although both researchers are separated by a significant time difference, they share a thorough approach to the analysis of the spiritual foundations (moral factor) of social life, especially armed struggle.

In wartime, the moral factor exerts a decisive influence on the armed forces in general and on each serviceman in particular, as it is the basis for the formation of broad social motives for their behavior and strong combat attitudes. Experience shows that the nature of the behavior of military personnel in a combat environment (active, passive, selfless, etc.) largely depends on society's attitude to war, on the level of its popularity in the minds of the masses. The image of war in the minds of citizens takes on a certain emotional color depending on how successful the war is, on whose territory hostilities take place, and what part of the country's population physically and psychologically participates in them. Therefore, it is concluded that the formation of the spiritual potential (moral factor) of both society and the Armed Forces of Ukraine should take place continuously both in peacetime and in wartime. For this, the author proposes to create a system of its formation, which should function on five levels:

state (all power structures — legislative, executive, judicial branch of power);

military-political (the entire vertical of the security and defense sector of Ukraine);

socio-political (political parties, social and patriotic movements, volunteer organizations, various unions, sports organizations, associations and other non-

governmental institutions that carry out work in the appropriate direction with certain strata and categories of the population);

confessional (religious organizations of a statist orientation);

spiritual self-regulation.

Keywords: *army, spiritual potential, armed struggle, moral factor, society.*